

پیش‌بینی میزان انتظار فرج بر اساس امید، خوش‌بینی و منبع کنترل در دانشجویان

اعظم مرادی*

سیدمحمد قلمکاریان**

چکیده

هدف این پژوهش، تعیین سهم هر یک از متغیرهای امید، خوش‌بینی و منبع کنترل در پیش‌بینی میزان انتظار فرج در دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری است. نمونه پژوهش، عبارت است از ۳۶۲ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان یادشده در نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۹۱ - ۹۲ که با روش تلفیق خوشه‌ای دومرحله‌ای و تصادفی ساده انتخاب شدند. برای اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق، از مقیاس‌های برخی پژوهشگران استفاده شد و داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و تحلیل رگرسیون گام به گام مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد میانگین انتظار فرج دانشجویان این دانشگاه‌ها ۶۰/۱۰ است. از نتایج تحلیل رگرسیون گام به گام نیز دریافتیم که امید به طور معناداری انتظار فرج دانشجویان را پیش‌بینی می‌کند ($p=0/00$) و افزودن متغیر منبع کنترل به متغیر امید قدرت پیش‌بینی انتظار فرج دانشجویان را افزایش می‌دهد ($p=0/00$)، اما اضافه شدن متغیر خوش‌بینی به معادله، باعث افزایش معنادار این قدرت پیش‌بینی دانشجویان نمی‌شود. از پژوهش حاضر نتیجه می‌گیریم از جمله راه‌های تقویت انتظار فرج در دانشجویان، افزایش امید و منبع کنترل درونی در آنان است.

واژگان کلیدی

انتظار فرج، امید، منبع کنترل، خوش‌بینی، دانشجویان، دانشگاه پیام نور.

مقدمه

امروزه بشر در سراسر عالم و در میان تمام ادیان و مذاهب به دنبال رسیدن به آرزویی بزرگ است. رسیدن به این آرزو، نقطه اتصال و اشتراک میان تمام انسان‌هاست و آن رسیدن به آرمان‌شهر موعودی است که اساس قوانین آن عدالت و برابری است و بر کرسی حکمرانی آن انسانی فرهیخته و عادل جای گرفته است که واسطه بین آسمان و زمین و خلیفه و جانشین خداوند در زمین است. امید به تحقق یک کل جهانی انسانی، در روایات اسلامی «انتظار فرج» خوانده شده است (جزایری، ۱۳۸۹: ۵۰).

انتظار، حقیقتی است که از ترکیب ایمان و اعتقاد به خدا و مبانی دین و نیز اشتیاق به ظهور موعود الهی شکل گرفته تا به کمک امدادهای الهی، حکومت قسط و عدل را در جهان گسترش داده و همه را تحت فرمان یکتا پرستی درآورد. انتظار یا آینده‌نگری به حالت کسی گفته می‌شود که از وضع موجود ناراحت است و برای ایجاد وضع بهتر تلاش می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۱۰۱ - ۱۰۲).

* استادیار روانشناسی دانشگاه پیام نور تهران.

** مربی علوم تربیتی دانشگاه پیام نور تهران (نویسنده مسئول). (smghalamkarian@yahoo.com)

اعتقاد به دوره آخرالزمان و انتظار منجی (فتوریسم) عقیده‌ای است که در کیش‌های آسمانی یهود، زرتشت، مسیحیت و مدعیان نبوت - عموماً - و دین مقدس اسلام - خصوصاً - به مثابه یک اصل مسلم، مورد پذیرش واقع شده است. یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان در سراسر تاریخ محنت‌بار خود هرگونه سختی و شکنجه را به این امید بر خود هموار کرده‌اند که روزی «مسیحا» یا «سوشیانت» خواهد آمد (محمدی آرانی، ۱۳۸۶).

انتظار در فرهنگ اسلام و به‌ویژه در مکتب تشیع از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در مباحث مهدویت، درخشندگی خارجی دارد. مجموعه روایاتی که از «انتظار» سخن گفته‌اند به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: دسته اول، روایاتی است که به انتظار فرج و گشایش، به صورت عام و کلی اشاره کرده است و دسته دوم، روایاتی که درباره فرج قائم آل محمد علیهم‌السلام و ظهور آخرین مصلح جهانی و موعود است. رسول اکرم فرموده‌اند:

أفضل أعمال امتي انتظار الفرج من الله عزوجل؛

برترین عمل امت من، انتظار فرج از جانب خدای بلندمرتبه است.

از جمله آموزه‌های دینی که نقش زیادی در اصلاح فرد و جامعه دارد، انتظار فرج است. شیعیان بر این باورند که تنها درمان دردهای بشر، رو آوردن به اسلامی است که در آن، امام زمان به روشنی الگوی رفتاری تلقی شوند و همه دعوت‌ها، کوشش‌ها و خروش‌ها در جهت احیای تعالیم کتاب خدا و عترت پیامبر قرار گیرد (صدر، ۱۳۵۶). نظام مهدوی برای آسایش، کمال و تعالی بشر برنامه‌هایی دارد که فطرت بشر، منتظر آن است (حاتمی، ۱۳۸۵).

برای دستیابی به هدف ظهور منجی باید انسان‌های منتظر زمینه‌های استقرار این دولت کریمه را آماده و سمت و سوی حرکتشان به سمت فرهنگ‌سازی و زمینه‌چینی این آرمان‌شهر موعود باشد (داوودی، ۱۳۹۰). بنابراین سؤال مهم این است که چه عواملی در میزان انتظار فرج می‌تواند مؤثر باشد.

در این تحقیق از میان مؤلفه‌های متعددی که می‌توانند در شکل‌گیری و فرهنگ‌سازی انتظار فرج نقش ایفا کنند، امید، خوش‌بینی و منبع کنترل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

امید به معنای توانایی باور به داشتن وضعیت بهتر در آینده است. امید با نیروی نافذ خود، تحریک‌کننده فعالیت فرد است و نیروهای تازه‌ای را در فرد ایجاد می‌کند. امید به عنوان یکی از منابع مقابله انسان در سازگاری با مشکلات و حتی بیماری‌های صعب‌العلاج در نظر گرفته می‌شود. همچنین امید می‌تواند به عنوان یک عامل شفا‌دهنده، چنبد بعدی، پویا و قدرتمند توصیف شود و نقش مهمی در سازگاری با فقدان داشته باشد (عبادی و فقیهی، ۱۳۸۹).

«امید» از جمله مسئله‌های مورد توجه در اسلام است؛ چنان‌که خداوند همواره انسان را به امیدواری و خوش‌بین بودن به نظام زندگی دعوت کرده و آینده روشنی را برای او ترسیم می‌کند. برعکس، ناامیدی را بسیار قبیح و زشت شمرده، آن را دومین گناه کبیره قلمداد می‌کند؛ زیرا سبب یأس از لطف، رحمت و اعتقاد نداشتن به قدرت و کرم بی‌پایان الهی می‌شود. انتظار به معنای امید به آینده‌ای سعادت‌آفرین است که همگان در آن، از فساد و ناحق‌ها نجات یابند و نیز به معنای چشم به راه بودن برای تحقق عدل و برقراری نظام عدل الهی است. اصل انتظار فرج از یک اصل کلی اسلامی و قرآنی دیگر استنتاج می‌شود و آن اصل حرمت یأس از «رُوح الله» است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۱۰۱ - ۱۰۲).

در فرهنگ مترقی مهدویت، امید، محور اصلی است. هدف اصلی انتظار، زنده نگه داشتن روح امید و نشاط، احساس تعهد و مسئولیت و پیوند روحی با امام موعود است. اعتقاد به منجی، روشن انگاشتن آینده جهان و آخر خط ندانستن وضعیت کنونی جهان است. از همین رو در همه ادیان الهی بشارت موعود، نوید می‌بخشد (حاتمی، ۱۳۸۵).

از دیگر زمینه‌هایی که در دیدگاه اسلامی، جایگاهی ویژه دارد، خوشبینی یا مثبت‌نگری است. مثبت‌نگری را می‌توان استفاده کردن از تمامی ظرفیت‌های ذهنی مثبت و نشاط‌انگیز و امیدوار کننده در زندگی، برای تسلیم نشدن در برابر عوامل منفی ساخت‌دهنده ذهن و احساس‌های یأس‌آور ناشی از دشواری ارتباط با انسان‌ها و رویارویی با طبیعت دانست. به دیگر سخن، مثبت‌نگری را می‌توان «خوشبینی» نسبت به جهان، انسان و خود برشمرد (اسلامی، ۱۳۸۷: ۱۰). امید و نشاط در سایه خوشبینی حاصل می‌شود. پیدشویان دین در روایات خود بر این نکته تأکید کرده‌اند (اشرفی، ۱۳۸۷: ۲۱). امام علی علیه السلام می‌فرماید:

خوش‌گمانی، از بهترین صفات انسانی و پربارترین مواهب الهی است. خوش‌بینی، مایه آرامش قلب و سلامت دین است. کسی که به مردم خوش‌گمان باشد، محبت آن‌ها را به سوی خویش جلب خواهد کرد. (آمدی تمیمی، ۱۳۷۸: ۳۷۹)

شهید مطهری به بررسی نگاه بدبینانه و اضطراب‌آور مادی مسلک‌ها، در تحلیل آینده تاریخ می‌پردازد و مهم‌ترین علت این بدبینی را نداشتن اهداف والای الهی و معنوی می‌داند (محمدپور دهکردی، ۱۳۹۲). وی معتقد است اولین کارکرد انتظار، خوش‌بینی نسبت به آینده است (مطهری، ۱۳۸۲: ۶۴). اندیشه مهدویت بیش از هر چیز مشتمل بر عنصر خوش‌بینی نسبت به جریان کلی نظام طبیعت و سیر تکاملی تاریخ و اطمینان به آینده و طرد عنصر بدبینی نسبت به پایان کار بشر است که بر اساس بسیاری از نظریه‌ها و فرضیه‌ها، بسیار تاریک و ابتر است (همو: ۱۳-۱۴).
راسل در کتاب *سیاهی* می‌گوید:

امروز دیگر غالب دانشمندان امیدشان را از بشریت قطع کرده و معتقدند که علم به جایی رسیده است که به زودی بشر به دست علم نابود خواهد شد. اما ما مسلمانان خوش‌وقتیم که بر خلاف این همه بدبینی‌ها _ که در دنیای غرب برای بشریت به وجود آمده _ به آینده بشریت خوش‌بین هستیم؛ این که یک حکومت عادل جهانی بر مبنای ایمان، خداپرستی و خداشناسی و بر مبنای حکومت قرآن به وجود می‌آید. (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۶۵)

مؤلفه دیگری که در این تحقیق به عنوان عاملی مؤثر در انتظار فرج بررسی شد، منبع کنترل است. مفهوم منبع کنترل، در چارچوب نظریه راتر^۱ ارائه شده است. راتر در بیان مفهوم منبع کنترل، به دو بعد فرضی درونی و بیرونی اشاره دارد. گروهی که موفقیت‌ها و شکست‌های خود را عموماً به شخص خود (کوشش یا توانایی شخصی) نسبت می‌دهند، افراد دارای منبع کنترل درونی نامیده شده‌اند و گروه دوم که موفقیت‌ها و شکست‌های خود را معمولاً به عوامل بیرون از خود (بخت و اقبال یا دشواری موقعیت‌ها) نسبت می‌دهند، افراد دارای منبع کنترل بیرونی نام گرفته‌اند (سیف، ۱۳۶۸). اشخاص دارای منبع کنترل درونی باور دارند که کارآمدی، تدبیر، سخت‌کوشی، احتیاط و مسئولیت‌پذیری به پیامدهای مثبت خواهد انجامید و رفتارشان نقش مهمی در افزایش برون‌دادهای خوب و کاهش برون‌دادهای بد دارد. برعکس افرادی که منبع

کنترل بیرونی دارند، رویدادهای مثبت یا منفی را پیامد رفتار خود نمی‌دانند، بلکه آن را به شانس، سرنوشت، نفوذ افراد قدرتمند و عوامل محیطی ناشناخته خارج از کنترل خود نسبت می‌دهند (حیدری و همکاران، ۱۳۷۸).

نکته مهم این است که نتایج به دست آمده از تحقیقات بیانگر آنند که خوشبینی در چگونگی تفکر و تبیین افراد درباره علل رویدادها ریشه دارد. هر فردی برای نسبت دادن پدیده‌ای به علتی معین، گرایش‌های خاص خود را دارد که از آن بسیار یاد می‌شود. افراد بدبین، علت هر رویدادی را کلی و فراگیر دانسته و آن را به جنبه‌های گوناگون زندگی تعمیم می‌دهند. اما در مقابل، خوشبینان علت وقوع یک رویداد را خاص همان مورد دانسته و از تعمیم آن در موارد دیگر خودداری می‌کنند. این شیوه سبب می‌شود که آن‌ها احساس کنترل بیشتر و بهتری بر اوضاع و شرایط داشته و از امنیت روانی بهره‌مند شوند. افراد بدبین، عامل وقوع رویدادهای نامطلوب را خود یعنی عامل درونی در نظر گرفته، نسبت به آن احساس گناه، شرمساری و ناامنی روانی می‌کنند. اما در مقابل، خوشبینان هنگامی که با پدیده‌های آسیب‌زای زندگی روبه‌رو می‌شوند، تنها خود را مقصر قلمداد نکرده و در پی یافتن تأثیر احتمالی سایر عوامل و شرایط بر این مشکل برمی‌آیند (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰).

از طرف دیگر جوانان در شکل‌دهی آینده مطلوب جامعه انسانی نقش محوری دارند. ترویج و گسترش اندیشه مهدویت در جامعه از وظایف منتظران و شیفتگان امام مهدی علیه السلام است. این وظیفه و تکلیف اگرچه درباره عموم افراد جامعه، حساسیت و اهمیت خاصی دارد، اما درباره نسل جوان و نوجوان از اهمیتی ویژه و حساسیتی مضاعف برخوردار است. یکی از دلایل اهمیت مسئله، نقش‌پذیری و تأثیرپذیری آسان‌تر و بهتر قشر جوان در مسائل تربیتی و دینی است. جوانان برای آینده کشور، به شور، احساس، تحرک و تابندگی نیاز دارند. آنان درصدد اظهار وجود، رشد شخصیت و ترقی در عرصه‌های حیات فردی و اجتماعی هستند. جوانان با عشق به حضرت مهدی علیه السلام می‌توانند امواج سهمگین را رقم زده و توفان‌ها برپا کنند. آنان در کنار شور و احساس صاحب تفکر و اندیشه‌اند و ذهنی تحلیل‌گر دارند؛ درست را از نادرست بازمی‌شناسند و به باایدها و نبایدها می‌رسند. این امر به‌ویژه درباره دانشجویان مصداق دارد؛ زیرا دانشجویان در پی حقیقت‌جویی است و دانشگاه یکی از مکان‌های مهم اندیشه‌ورزی به شمار می‌رود. از سوی دیگر، دور ساختن جوانان از مهدویت در صدر فهرست سیاه نظام سلطه و مخالفان قرار دارد (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۰) و طبیعتاً در این میان دانشجویان به دلیل نقش تعیین‌کننده آن‌ها در سرنوشت جامعه بیش از همه مورد توجه قرار می‌گیرند و بر روی آنان سرمایه‌گذاری می‌شود.

درباره انتظار فرج و عوامل مؤثر بر آن به‌ویژه در جوانان، مقالات پژوهشی اندکی منتشر شده است. از معدود پژوهش‌ها در این‌باره، تحقیق حسین‌زاده و همکاران (۱۳۸۸: ۱۲۹) است که بر روی جوانان ۱۵ - ۲۹ ساله شهر تهران انجام شد و نتایج آن نشان داد که درباره ایمان و باور به مهدی میانگین به دست آمده کمی بزرگ‌تر از سطح متوسط و درباره انتظار ظهور میانگین به دست آمده بزرگ‌تر از سطح متوسط است و بیشتر اعضای گروه نمونه، گویه‌های شناخت حضرت مهدی علیه السلام را درست پاسخ داده و بیشترین تعداد آن‌ها فلسفه ظهور را آشکار شدن حق و از بین

رفتن باطل، تشکیل حکومت واحد جهانی و اجرای دین خدا ذکر کرده بودند.

حال با توجه به اهمیت دوران جوانی از لحاظ ویژگی‌های فکری و عاطفی در تقویت انتظار فرج و هدف تهاجم فرهنگی قرار گرفتن جوانان و با توجه به اینکه به دلیل حقیقت‌جویی دانشجویان و محل اندیشه‌ورزی بودن دانشگاه، اهمیت تقویت انتظار فرج در دانشجویان حتی بیشتر از سایر جوانان است و با توجه به اینکه درباره انتظار فرج و عوامل مؤثر بر آن به‌ویژه در جوانان، پژوهش‌های اندکی منتشر شده است، هدف تحقیق حاضر تعیین سهم هر یک از متغیرهای روان‌شناختی امید، خوش‌بینی و منبع کنترل در پیش‌بینی میزان انتظار فرج در دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری است.

با توجه به اینکه موضوع تحقیق به بررسی سهم امید، خوش‌بینی و منبع کنترل در پیش‌بینی انتظار فرج دانشجویان دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری می‌پردازد، این تحقیق توصیفی از نوع پیمایشی است.

جامعه آماری، نمودار روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش را هم‌ه دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری در نیم سال دوم سال تحصیلی ۹۱-۹۲ تشکیل می‌دهند. گفتنی است استان یاد شده در زمان انجام تحقیق، در مجموع دارای ۱۱ دانشگاه پیام نور بود. برای نمونه‌گیری از روش تلفیق نمونه‌گیری خوشه‌ای دومرحله‌ای (انتخاب حجم نمونه با توجه به اندازه هر خوشه) و تصادفی ساده استفاده شد؛ به این ترتیب که استان چهارمحال و بختیاری به ۱۱ خوشه که همان دانشگاه‌ها هستند تقسیم گردید. سپس تعداد پنج دانشگاه به گونه‌ای انتخاب شد که شانس انتخاب هر دانشگاه برابر با نسبت تعداد دانشجویان آن دانشگاه به تعداد جامعه آماری باشد. در این مرحله پس از انجام نمونه‌گیری دانشگاه‌های پیام نور شهرکرد، بروجن، فارسان، گندمان و فرخ شهر انتخاب شدند که در مجموع تقریباً ۸۲ درصد حجم جامعه را در بر داشتند. در مرحله بعد، از هر یک از پنج دانشگاه مذکور به نسبت تعداد دانشجویان آن به روش تصادفی ساده نمونه‌گیری شد. مجموع دانشجویان این پنج دانشگاه ۱۵۱۷۵ نفر بود که تعداد آن‌ها به تفکیک دانشگاه در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری در نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۹۱-۹۲

ردیف	نام دانشگاه	تعداد کلان
۱	پیام نور شهرکرد	۷۷۲۸
۲	پیام نور بروجن	۳۰۲۹
۳	پیام نور فارسان	۲۳۸۶
۴	پیام نور گندمان	۹۷۰
۵	پیام نور فرخ شهر	۸۸۰
	جمع	۱۵۱۷۵

منبع: دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری

جدول ۲ نیز اطلاعات دیگری از دانشجویان ارائه می‌دهد.

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد فراوانی دانشجویان بر حسب ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مورد بررسی

درصد فراوانی	فراوانی	نمض بی آلوده صینی	
		مقیاس	متغیر
۶۴/۴	۲۳۳	دستر	بیمیت
۳۵/۶	۱۲۹	پر	
۱۰۰	۳۶۲	جمع	
۷۴/۶	۲۷۰	مرد	وضیت آبل
۲۵/۴	۹۲	نائل	
۱۰۰	۳۶۲	جمع	
۲۵/۷	۹۳	۱۸-۲۰	سن
۴۶/۱	۱۶۷	۲۱-۲۴	
۱۹/۳	۷۰	۲۵-۲۷	
۸/۸	۳۲	بیشتر از ۲۷ سال	
۱۰۰	۳۶۲	جمع	
۶۰/۸	۲۲۰	علوم انسانی	رشته تحصیلی
۱۷/۴	۶۳	مهندسی	
۲۱/۸	۷۹	علوم پایه	
۱۰۰	۳۶۲	جمع	

بازار اندازه گیری

در این تحقیق برای سنجش انتظار فرج از فرم تجدید نظر شده پرسشنامه انتظار فرج حسین زاده و همکاران (۱۳۸۸)، برای سنجش امید از مقیاس امید بزرگسالان اسنایدر (دوماین و دوماین، ۲۰۰۶)، برای اندازه گیری خوش بینی از مقیاس جهت گیری به زندگی^۲ (شیر و کارور، ۱۹۸۵) و جهت ارزیابی متغیر منبع کنترل از آزمون منبع کنترل (راتر، ۱۹۶۶) استفاده شد.

۱. فرم تجدید نظر شده پرسشنامه سنجش انتظار فرج

فرم تجدید نظر شده پرسشنامه انتظار فرج با اضافه کردن پنج سؤال (سؤالات ۲، ۵، ۱۰، ۱۱ و ۱۲) به خرده مقیاس انتظار ظهور پرسشنامه سنجش انتظار فرج حسین زاده و همکاران (۱۳۸۸) طراحی شد. آنان در تحقیق خود برای سنجش انتظار فرج جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله تهرانی از پرسشنامه محقق ساخته شامل ۳۲ پرسش و چهار خرده مقیاس استفاده کردند. این محققان پس از انجام مطالعه مقدماتی و تعیین واریانس پرسشها از طریق ضریب آلفای کرونباخ، پایایی آن را ۰/۸ به دست آورده اند. روایی محتوایی آن نیز توسط چند نفر از اساتید و متخصصان حوزه علوم دینی تأیید شد (حسین زاده و همکاران، ۱۳۸۸).

فرم تجدید نظر شده پرسشنامه انتظار فرج بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه ای (کاملاً موافقم، موافقم، تا حدودی موافقم، مخالفم و کاملاً مخالفم) نمره گذاری می شود. در پژوهش حاضر، پایایی این پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، برابر ۰/۸۶ به دست آمد. روایی محتوایی آن نیز توسط چند نفر از اساتید حوزه و دانشگاه تأیید شد.

۲. مقیاس امید بزرگسالان اسنایدر

مقیاس امید اسنایدر بر اساس نظریه امید اسنایدر طراحی شده و امید فرد را به عنده عنوان یک ویژگی شخصیتی نسبتاً ثابت ارزیابی می‌کند (خلجی، ۱۳۸۶). این مقیاس درباره همه افراد از جمله بیماران روانی (گروال و پوتر، ۲۰۰۷) و افراد ۱۵ سال و بالاتر (کوهساریان، ۱۳۸۷) کاربرد دارد. مقیاس امید اسنایدر مقیاسی ۱۲ سؤالی با لیکرت ۸ درجه‌ای از کاملاً مخالف، نمره ۱ تا کاملاً موافق نمره ۸ است. خرده‌مقیاس تفکر عامل، شامل چهار سؤال ۲، ۹، ۱۰ و ۱۲، خرده‌مقیاس مسیرها شامل چهار سؤال ۱، ۴، ۷ و ۸ و چهار سؤال ۳، ۵، ۶ و ۱۱ به عنوان سؤال‌های انحرافی است. نمره‌گذاری سؤال‌های انحرافی که برای افزایش دقت آزمون است حذف می‌شود (نصیری و جوکار، ۱۳۸۷).

گروال و پوتر (۲۰۰۷) معتقدند هماهنگی سؤال‌های این مقیاس، با نظریه امید اسنایدر نشان دهنده روایی محتوای خوب آن است. درباره روایی همزمان، اسنایدر و همکاران (۱۹۹۱) همبستگی این مقیاس را با مقیاس افسردگی بک ۰/۴۴- گزارش کرده‌اند (کوهساریان، ۱۳۸۷). درباره روایی سازه این مقیاس از طریق تحلیل عاملی، برای آن دو عامل تفکر عامل و مسیرها به دست آمده است (براور^۳ و همکاران، ۲۰۰۸).

اسنایدر و همکاران (۲۰۰۰) پایایی مقیاس امید را از طریق بازآزمایی بعد از سه هفته ۰/۸۵ و برای زیر مقیاس تفکر عامل ۰/۸۱ و برای مسیرها ۰/۷۴ گزارش کرده‌اند (خلجی، ۱۳۸۶). لویز و اسنایدر (۲۰۰۷) همسانی درونی مقیاس را از طریق آلفای کرونباخ ۰/۷۴ تا ۰/۸۴ و پایایی بازآزمایی ۰/۸۰ گزارش کرده‌اند (به نقل از کوهساریان، ۱۳۸۷). در پژوهش حاضر نیز پایایی این مقیاس از طریق آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۹۰ به دست آمد.

۳. مقیاس جهت‌گیری به زندگی

شیر و کارور (۱۹۸۵) برای ارزیابی خوشبینی سرشتی، آزمون جهت‌گیری زندگی (LOT) را تدوین کردند و بعدها آن را مورد تجدید نظر قرار دادند (شیر و همکاران، ۱۹۹۴). نوع خوشبینی که توسط LOT ارزیابی می‌شود، صفتی شخصیتی است که مشخصه آن انتظارات مطلوب شخصی در آینده است (کار، ۱۳۸۵).

آزمون جهت‌گیری زندگی شامل هشت ماده است. چهار ماده آن بیانگر خلق خوشبینانه و چهار ماده بیانگر خلق بدبینانه بوده و پاسخ دهندگان در مقیاسی چند درجه‌ای میزان موافقت یا عدم موافقت خود را با هر یک از جملات اعلام می‌کنند. سؤالات ۱، ۳، ۴ و ۷ مثبت بوده و به طور مستقیم نمره‌گذاری می‌شوند و سؤالات ۲، ۵، ۶ و ۸ منفی هستند و به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند.

این آزمون از لحاظ بیشتر ویژگی‌های روان‌سنجی مناسب است و تنها انتقادی که به آن وارد شده، این است که عبارات خوشبینانه و بدبینانه آزمون همیشه از همسانی درونی بالایی برخوردار نبودند (مارشال و لنگ^۴، ۱۹۹۰).

برای تعیین روایی همگرایی این آزمون در ایران، ضریب همبستگی مقیاس LOT با پنج عامل مقیاس ناامیدی بک به دست آمد. معناداری همبستگی عامل اول، چهارم، پنجم و نمره کلی مقیاس ناامیدی بک با مقیاس خوشبینی بدبینی نشان دهنده روایی سازه مطلوب این

پرسشنامه است (گوردزی، ۱۳۸۱).
شیر و کارور (۱۹۸۵) با اجرا بر روی گروهی از دانشجویان، برای این مقیاس ضریب آلفای کرونباخ $0/76$ و ضریب پایایی بازآزمایی $0/79$ (با ۴ هفته فاصله) را گزارش کردند. همچنین موسوی‌نسب (۱۳۸۴) پایایی بازآزمایی این پرسشنامه را با اجرا بر روی ۲۷ دانش‌آموز پیش‌دانشگاهی با فاصله ۱۰ روز $0/7$ و ضریب آلفای کرونباخ آن را $0/54$ به دست آورد. در پژوهش حاضر نیز پایایی مقیاس مذکور با استفاده از روش آلفای کرونباخ برای کل مقیاس $0/65$ به دست آمد.

۴. مقیاس سنجش منبع کنترل راتر

راتر (۱۹۶۶) این مقیاس را به منظور ارزیابی منبع کنترل تهیه کرد. این مقیاس به سنجش برداشت و ادراک فرد از منبع کنترل و همچنین تفاوت‌های فردی در زمینه اسناد و تجربه‌های ادراکی _ شخصی می‌پردازد. در نمونه اصلی مقیاس نمره بالا نشان دهنده جهت‌گیری بیرونی است (حیدری و همکاران، ۱۳۷۸).

پرسشنامه منبع کنترل راتر دارای ۲۹ ماده است که هر ماده دو گزینه (الف و ب) دارد. راتر ۲۳ ماده از مواد این پرسشنامه را با هدف مشخص _ یعنی روشن شدن انتظارات افراد درباره منبع کنترل _ تدوین کرده است. سؤال‌های ۲۴، ۱۹، ۱۴، ۸ و ۱ و ۲۸ آزمودنی را از مدار اصلی و هدف آزمون منصرف می‌سازند.

نمره کل از مجموع نمرات سؤالاتی به غیر از شش سؤال انحرافی به دست خواهد آمد. چون کل نمره هر فرد نشان دهنده نوع و درجه منبع کنترل افراد است. بنابراین تنها آزمودنی‌هایی که نمره ۹ یا بیشتر بگیرند، واجد منبع کنترل بیرونی و افرادی که نمره کمتر بگیرند دارای منبع کنترل درونی خواهند بود.

ضریب پایایی آزمون منبع کنترل راتر با روش‌های دو نیمه کردن و کودر _ ریچاردسون نزدیک به $0/70$ محاسبه شده است. همچنین ضریب پایایی این مقیاس با روش بازآزمایی در فاصله یک یا دو ماه نیز در همان سطح بوده است (ولی‌نوری و سیف، ۱۳۷۴).

روش اجرا

پرسشنامه‌های تحقیق توسط پرسشگران در بهار سال ۱۳۹۲ در پنج دانشگاه پیام نور شهرکرد، بروجن، فارسان، فرخ شهر و گندمان توزیع گردید و پس از مطالعه و پاسخ‌گویی توسط دانشجویان، تحویل گرفته شد، از ۳۷۰ پرسشنامه توزیع شده، ۳۶۲ عدد برگشت داده شد.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش در دو سطح آمار توصیفی و آماراستنباطی انجام شد. در سطح آمار توصیفی از شاخص‌های میانگین و انحراف معیار و در سطح آمار استنباطی از تحلیل رگرسیون چندگانه از نوع گام به گام، استفاده شد. تجزیه و تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم افزار SPSS-۱۸^۵ انجام گرفت.

یافته‌ها

جدول ۳ نشان دهنده میانگین و انحراف استاندارد امید، خوش‌بینی،

منبع کنترل و انتظار فرج و ماتریس همبستگی درونی بین آنهاست.

جدول ۳. میانگین و انحراف استاندارد امید، خوشبینی، منبع کنترل و انتظار فرج و ماتریس همبستگی درونی بین آنها

منبع کنترل	میانگین	انحراف استاندارد	امید	خوشبینی
انتظار فرج	۶۰/۱۰	۱۸/۱۴	۱	
امید	۳۳/۴۲	۵/۹۶	۰/۱۸۹***	۱
خوشبینی	۲۸/۳۲	۵/۲۵	۰/۴۳۲***	۰/۴۳۲***
منبع کنترل	۱۳/۲۱	۲/۲۷	۰/۱۴۹**	۰/۱۱۵*

*P < ۰/۰۵   **P < ۰/۰۱   ***P < ۰/۰۰۱

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد میانگین نمرات انتظار فرج آزمودنی‌ها ۶۰/۱۰، میانگین نمرات امید آن‌ها ۳۳/۴۲، میانگین نمرات خوشبینی آن‌ها ۲۸/۳۲ و میانگین نمرات منبع کنترل آن‌ها ۱۳/۲۱ است (در پرسشنامه منبع کنترل راتر، نمره بالاتر نشان دهنده منبع کنترل بیرونی‌تر است). افزون بر این، همان‌طور که از اطلاعات این ماتریس پیداست، نمرات انتظار فرج با نمرات امید و منبع کنترل دانشجویان رابطه معناداری دارد؛ علاوه بر این، خوشبینی نیز با امید و منبع کنترل رابطه‌ای معنادار داشته است.

جدول ۴. تحلیل رگرسیون متغیر انتظار فرج بر متغیرهای امید، خوشبینی و منبع کنترل

منبع کنترل	نوع نمرات نامشخص	مجموع نمرات	درجه آزادی	میانگین نمرات	F	سطح معناداری
امید	رگرسیون	۴۳۳۵/۳۸	۱	۴۳۳۵/۳۸	۱۳/۳۱۱	۰/۰۰
	باقی‌مانده	۱۱۴۵۴۳/۰۴	۳۶۰	۳۱۸/۱۷		
خوشبینی	رگرسیون	۶۷۹۶/۶۲	۲	۳۳۹۸/۳۱	۱۰/۸۹۵	۰/۰۰
	باقی‌مانده	۱۱۱۲۸۱/۴۲	۳۵۹	۳۱۱/۹۳		

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که متغیرهای امید و منبع کنترل وارد معادله تحلیل رگرسیون شده و متغیر خوشبینی از معادله حذف گردیده است. این نتایج نشان می‌دهد که امید به طور معناداری انتظار فرج دانشجویان را پیش‌بینی می‌کند ($P=۰/۰۰$)، و افزودن متغیر منبع کنترل به متغیر امید، قدرت پیش‌بینی انتظار فرج دانشجویان را افزایش می‌دهد ($P=۰/۰۰$)، اما اضافه شدن متغیر خوشبینی به معادله باعث افزایش معنادار قدرت پیش‌بینی انتظار فرج دانشجویان نمی‌گردد. بنابراین این متغیر از معادله حذف می‌شود.

جدول ۵. ضریب تعیین خطای استاندارد برآورد تحلیل رگرسیون انتظار فرج بر متغیرهای امید، خوشبینی و منبع کنترل

منبع کنترل	R	R ^۲	خطای استاندارد برآورد
امید	۰/۱۸۹	۰/۰۴	۱۷/۸۳۷
خوشبینی	۰/۲۳۹	۰/۰۶	۱۷/۶۶۱

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، وقتی متغیر امید وارد معادله می‌شود مجذور همبستگی آن ۰/۰۴ است؛ یعنی در دانشجویان ۰/۰۴ واریانس بین نمرات امید و انتظار فرج مشترک است یا به عبارت دیگر، چهار درصد تغییرات در نمرات انتظار فرج مربوط به تغییرات در نمرات امید است. در مرحله دوم وقتی منبع کنترل به معادله اضافه می‌شود، این مقدار به ۰/۰۶ افزایش پیدا می‌کند؛ یعنی رابطه خالص منبع کنترل با انتظار فرج ۰/۰۲ است. به عبارت دیگر، دو درصد تغییرات در نمرات انتظار فرج مربوط به تغییرات در نمرات منبع کنترل است و در مجموع شش

درصد واریانس یا تفاوت‌های فردی در انتظار فرج، مربوط به واریانس نمرات امید و منبع کنترل است.

جدول ۶. ضریب رگرسیون خام و استاندارد امید و منبع کنترل و معناداری آن‌ها

منابع	متغیر	ضریب نام		t	معناداری
		B	خطای استاندارد		
امید	امید	۰/۵۷۵	۰/۱۵۸	۰/۱۸۹	۰/۰۰
		۰/۵۷۱	۰/۱۵۶	۰/۱۸۷	۰/۰۰
امید منبع کنترل	امید	-۰/۱۷۳	۰/۴۰۹	-۰/۱۴۷	۰/۰۰۴
		-۰/۱۷۳	۰/۴۰۹	-۰/۱۴۷	۰/۰۰۴

نتایج جدول ۶ که حاکی از معنادار بودن ضریب رگرسیون امید و منبع کنترل است، نشان می‌دهد تأثیر خالص امید و منبع کنترل بر انتظار فرج دانشجویان نیز معنادار است.

جدول ۷. ضرایب بتا مقدار t و معناداری و همبستگی سهمی متغیر حذف شده از معادله رگرسیون

متغیر	نشان	ضریب بتا	t	خط معناداری	همبستگی سهمی
خوشبینی	-۰/۰۸۱	-۱/۴۱۵	۰/۱۵۸	-۰/۰۷۵	

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که معناداری ضریب رگرسیون متغیر خوشبینی بیشتر از ۰/۰۵ بوده، بنابراین وارد معادله نشده است. به دیگر سخن، این متغیر نتوانسته قدرت پیش‌بینی انتظار فرج دانشجویان را به طور معناداری بالا ببرد.

نتیجه

نتایج این تحقیق نشان داد نمرات انتظار فرج با نمرات امید و منبع کنترل دانشجویان رابطه معناداری دارد. بر اساس این نتایج، امید توانست انتظار فرج آزمودنی‌ها را به طور معناداری پیش‌بینی کند و افزودن متغیر منبع کنترل به متغیر امید، قدرت پیش‌بینی انتظار فرج آزمودنی‌ها را به طور معناداری افزایش داد؛ اما افزودن متغیر خوشبینی به متغیرهای امید و منبع کنترل نتوانست قدرت پیش‌بینی انتظار فرج آزمودنی‌ها را به طور معناداری افزایش دهد.

در تبیین توان امید در پیش‌بینی انتظار فرج در دانشجویان، می‌توان گفت انتظار به معنای چشم به راه بودن است. انتظار آن‌گاه معنا پیدا می‌کند که پشتوانه‌ای مانند امید داشته باشد. انتظار محصول و نتیجه امیدواری است. هرچه امید بیشتر باشد، انتظار نیز با معنادارتر خواهد بود. انتظار، داشتن توقع خاص از زمان است؛ انتظار یعنی درست از کار درآمدن محاسبات. پشتوانه انتظار، استحکام امید است. هرچه امید از موازین قطعی‌تری برخوردار باشد، انتظار عقلانی‌تر خواهد بود. به دیگر سخن، هر قدر احتمال تحقق موضوع امید بیشتر باشد، انتظار نیز با معنادارتر خواهد بود.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که از راه‌های تقویت انتظار فرج در دانشجویان، به کارگیری راهبردهایی برای افزایش امید و منبع کنترل درونی در آن‌هاست.

از جمله محدودیت‌های این تحقیق می‌توان به عدم تعمیم‌پذیری یافته‌های آن به سایر اقشار جامعه و عدم بررسی تأثیر میزان مذهبی بودن بر نتایج تحلیل رگرسیون اشاره نمود. بر این اساس پیشنهاد می‌شود پژوهشی مشابه بر روی سایر اقشار جامعه انجام شود و تأثیر میزان مذهبی بودن بر نتایج تحقیق نیز بررسی گردد.

اسلامی، عبدالله، «تعریف مثبت‌اندیشی»، نشریه *دینی‌شیت*، ش ۱۰، ۱۳۸۷ ش.
 اشرفی، منصور، «خوش‌بینی و درک خوبی‌ها»، نشریه *کتاب‌اسلام*، ش ۱، ۱۳۸۷ ش.
 آمدی تمیمی، عبدالواحد بن محمد، *تفسیر فخرالاکرم و دراکرم*، ترجمه: مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش.
 جزایری، سید طیب، *آخرین دستورالعمل*، ترجمه: مؤسسه علوم آل محمد علیه السلام، تهران، نشر، ۱۳۸۹ ش.

حاتمی، محمدرضا، «تجلی امید در فرهنگ مهدویت»، فصلنامه *شرق موعود*، سال اول، ش ۱، ۱۳۸۵ ش.
 حسنی، رمضانعلی؛ محمدرضا احمدی؛ رحیم میردردیکوندی، «بررسی رابطه بین خوش‌بینی اسلامی، خوش‌بینی آموخته‌شده سلیگمن و امنیت روانی»، *روان‌شناسی و دین*، سال چهارم، ش ۴، ۱۳۹۰ ش.

حسین‌زاده، اکرم؛ محمداحسان تقی‌زاده؛ رضا همایی، «بررسی باور به مهدویت در میان جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله تهرانی»، فصلنامه علمی پژوهشی *شرق موعود*، سال سوم، ش ۱۲، ۱۳۸۸ ش.

حیدری، احمد؛ حسین محجوب؛ محمدکاظم ضرابیان، «رابطه منبع کنترل درونی - بیرونی با افسردگی و عملکرد تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی همدان»، *اثر و نقد*، سال چهارم، ش ۴، ۱۳۷۸ ش.
 خامنه‌ای، سیدعلی، *روزنامه رسالت*، ۲۶/۹/۱۳۷۶ ش.

خسروشاهی، سید هادی، *سلسله‌های و جری‌موجود از دیدگاه اهل سنت*، تهران، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۲ ش.
 خلجی، طیبه، *بررسی رابطه بین امید منبع مهارت تحصیلی و موفقیت تحصیلی دوره پیش‌دانشگاهی شهرستان در سال تحصیلی ۸۵-۸۶* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی عمومی)، دانشکده روان‌شناسی دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۶ ش.

داوودی، علی اصغر، «مهدویت و دکترین‌های سیاسی - اجتماعی معاصر، *مجموعه مقالات دین‌پایش بین‌المللی دکتترین‌مهدویت* (ج ۳)، ۱۳۸۵ ش.

سیف، علی‌اکبر، *روان‌شناسی پرورشی*، تهران، انتشارات آگه، ۱۳۶۸ ش.
 شرفی، محمدرضا، «مقدمه‌ای بر آثار تربیتی و روان‌شناختی انتظار»، ماه‌نامه انتظار موعود، سال هفتم، ش ۳۸، ۱۳۸۲ ش.

صدر، سید محمدباقر، *امام مهدی علیه السلام حماسه‌ای از نور*، ترجمه و تصحیح از کتابخانه بزرگ اسلامی، قم، مؤسسه الامام المهدی، ۱۳۵۶ ش.

عبادی، ندا؛ علی‌نقی فقیه‌ی، «بررسی اثربخشی آموزش مثبت‌نگری در افزایش امید به زندگی زنان بدون همسر شهر اهواز؛ با تأکید بر قرآن»، *نویس‌های نور روان‌شناسی*، سال سوم، ش ۲، ۱۳۸۹ ش.

کار، آلان، *روان‌شناسی مثبت*، *علم‌شاهان و نیروی انسانی*، ترجمه: حسن‌پاشا شریفی، جعفر نجفی زند و باقر ثنائی، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۵ ش.

کرمانی، زهرا؛ محمدکریم خداپناهی؛ محمود حیدری، «ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس امید اسنایدر»، فصلنامه *روان‌شناسی کاربردی*، سال پنجم، ش ۱۹، ۱۳۹۰ ش.

کوهساریان، پریسا، *بررسی تأثیر امیدرمانی با کاهش اضطراب زنان مبتلایان به «مکروه شحات دیت سمن»* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی عمومی)، تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی

- دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۷ش.
- گودرزی، محمدعلی، «بررسی روایی و پایایی مقیاس نومیدی بک در گروهی از دانشجویان دانشگاه شیراز»، *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، دوره ۱۷، ش ۱، ۱۳۸۱ش.
- محمدپور دهکردی، سیما، «مهدویت در اندیشه شهید مطهری»، www.yaraneentezar.com، ۱۳۹۲ش.
- محمدی آرانی، مریم، «منجی‌گرایان در ادیان (زرتشت، یهود، مسیحیت)». پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی، ش ۲۲، ۱۳۸۶ش.
- مطهری، مرتضی، *سیری در سوره‌های قرآن*، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۳ش _ الف.
- مطهری، مرتضی، *تایید آفتاب محمدی*، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۲ش.
- مطهری، مرتضی، *مجموعه آثار (ج ۱۸)*، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۳ش _ ب.
- مکارم شیرازی، ناصر، *مکملات جفایان محمدی*، قم، انتشارات نسل جوان، ۱۳۸۰ش.
- موسوی‌نسب، سید محمدحسین، *نوشته‌های بدیعی، از زبان استر و راهبردهای رواندینی: پیش‌بینی مانگاری روان‌شناختی در نوجوانان* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی)، دانشگاه شیراز، ۱۳۸۴ش.
- نصیری، حبیب‌الله؛ بهرام جوکار، «معناداری زندگی، امید، رضایت از زندگی و سلامت روان در زنان»، *پژوهش‌های روان*، دوره ۶، ش ۲، ۱۳۸۷ش.
- نوری، نجیب‌الله، «الگویی نوین از مؤلفه‌های خوش‌بینی از منظر نهج‌البلاغه»، *ماه‌نامه معرفت*، ش ۱۲۵، ۱۳۸۷ش.
- ولی‌نوری، ابوالفضل؛ علی‌اکبر سیف، «روابط منبع کنترل درونی _ بیرونی با افکار خودکشی»، *پژوهش‌های روان‌شناختی*، دوره سوم، ش ۳ و ۴، ۱۳۷۴ش.
- Brouwer, D., Meijer, R. R., Weckers, A. M. & Banke, J. J. On the dimensionality of the dispositional hope scale. *Psychological assessment*, ۲۰, ۲۰۰۸.
- Domaine, G., & Domaine, A. L. *Psychological testing: an introduction*. Newyork melburn. Cambricge university press, ۲۰۰۶.
- Grewal, P. K., & Porter, J. Hope theory: a framework for understanding Death studies. *Washington*, ۲۰۰۷, ۲(۲).
- Marshall, G. N., & Lang, E. L. Optimism, self-mastery, and symptoms of depression in women professionals. *Journal of Personality and Social Psychology*, ۵۹(۱), ۱۹۹۰.
- Rutter, J.B. Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement, *Psychological Monographs*, No.۸, ۱۹۶۶.
- Scheier, M. F., Carver, C. S., & Bridges, M. W. Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self esteem): A reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, ۶۷, ۱۹۹۴.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, ۳(۳), ۱۹۸۵.
- Snyder, C.R., McCullough, M.E. A positive psychology field of dreams. *Journal of social and clinical psychology*, ۱۹,